

Священко З.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

АМАТОРСЬКІ ФОТОГРАФІЧНІ ЛИСТІВКИ ЯК ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРИ ПОВСЯКДЕННОСТІ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

У статті автором зроблено спробу дослідження виявлених аматорських фотографічних листівок та їх ролі у вивченні повсякденного життя населення Правобережної України у першій чверті ХХ ст. Поширення ілюстрованих листівок пов'язане зі стрімким розвитком промисловості, торгівлі, культури та загальним підвищенням освіченості населення. Розвиток фотографічного мистецтва сприяв виникненню аматорських фотографічних листівок, вивчення яких тривалий час перебувало поза межами спеціальних наукових досліджень. Фотографічна поштова листівка почала розглядатись як науковий філокартичний матеріал лише з 1960-х років.

Зазначено, що удосконалення технологій фотографічного мистецтва на початку ХХ ст., відкриття магазинів з фотографічним обладнанням та випуск спеціалізованої літератури сприяли розвитку аматорської фотографічної діяльності. Практикуючись у відточуванні своєї майстерності, фотографи почали друкувати на поштових листівках частини своїх негативів або копіювати зображення з негативів інших фотографів. Аматорські фотографічні листівки досить швидко стали частиною міського повсякденного життя та предметом колекціонування.

Визначено періоди розвитку листування за допомогою карток, а також методи друку фотографічних зображень на площині поштової листівки. Зроблено аналіз та опис фотографічних листівок, виготовлених фотографами-аматорами у різних стилістичних вирішеннях, що відрізняло їх від стандартизованих листівок, які виготовлялись тогочасними фотографічними ательє та приватними підприємцями. Такі документи є унікальними через їх малий тираж та зберігання у приватних колекціях. Виявлення та уведення до наукового обігу нових документів, а саме аматорських фотографічних листівок, є важливим елементом культури повсякденності та важливим видом аматорського руху на теренах Правобережної України у першій чверті ХХ ст.

Ключові слова: фотографічні листівки, фотографи, філокартія, повсякденність, Правобережна Україна, культура, мистецтво.

Постановка проблеми. Фотографічні листівки як соціокультурне явище з'явилися на рубежі ХІХ–ХХ ст. Найважливішими факторами, які вплинули на появу листівок і їх популярність в суспільстві, були зростання міст, урбанізація населення, з якими нерозривно пов'язане зміцнення масової культури на рубежі століть, зокрема, різке збільшення видань. Ілюстрована відкрита картка – одне з таких видань, яке виникло як закономірний результат розвитку промислового мистецтва, увібравши в себе всі досягнення науково-технічного виробництва (друкарські верстати і нові методи друку, можливості якісної передачі кольору і т.д.). На початку ХХ ст. ілюстровані листівки стали доступними для широких верств, що пов'язано з розвитком торгівлі, культури та загальним підвищенням освіченості населення. Розвиток фотографіч-

ного мистецтва сприяв виникненню аматорських фотографічних листівок, вивчення яких не було предметом спеціальних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання виникнення та видів поштових листівок висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Зокрема, С. Єсюнін та М. Петров досліджували поштівки з видами міських поселень Поділля. Польські дослідники Р. Кречманський, Б. Дунін-Вільчинський і В. Ковальський упорядкували два альбоми листівок Польського краєзнавчого товариства та умістили у них описи поштових карток із зображенням епізодів повсякденного життя Подністров'я. Документальні листівки з видами Кам'янця-Подільського стали предметом наукових розвідок І. Паур. Однак ґрунтовних досліджень аматорських фотографічних листівок початку ХХ ст. нами не віднайдено.

Постановка завдання. спроба дослідження виявлених автором аматорських фотографічних листівок та їх роль у вивченні повсякденного життя населення Правобережної України у першій чверті ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих аспектів сучасного етапу розвитку історичної науки є спроба розширити наявний документальний та зображальний ряд джерелами, які обмежено використовуються у дослідницькій діяльності. До таких джерел відноситься фотографічна поштова листівка, яка почала розглядатись як науковий філокартичний матеріал лише з 1960-х років, але досить швидко стала документальним фіксатором історичних подій.

Сьогодні існує загальноприйнятий поділ поштівки на художні та фотографічні. Останні часто називаються документальними і виступають у якості точного історичного та наукового джерела, оскільки фотографічна камера до найменших дрібниць фіксувала як елементи одягу зображених фігур, так і архітектурну забудову міста у видових фотографіях. Такі поштівки досить часто тиражувалися видавцями великими накладками, що перетворило листівку у один із елементів повсякдення містян. Листівки надсилали поштою, дарували знайомим та часто колекціонували у домашніх збірках.

Але якщо фотографічні листівки, які друкувалися державними друкарнями та приватними видавцями, більшою мірою відомі у науковому середовищі, то виготовлені у одиничних екземплярах аматорські фотографічні листівки тривалий час залишаються поза межами наукових досліджень.

Враховуючи бурхливий розвиток фотографічного мистецтва, значного спрощення його процесів, наявність спеціалізованих фотографічних магазинів та послаблення поліцейського нагляду за друкованою продукцією, у першій чверті ХХ ст. в Україні відбувся сплеск аматорського руху, коли кожен міг дати волю своїй фантазії та виготовити необхідний дизайн поштівки, щоб підкреслити індивідуальність, зберегти пам'ять про цінні родинні моменти, реліквії або акцентувати увагу на фотографічному зображенні адресату цієї поштівки. Ілюстровані відкриті листи виникли на стику поштового та видавничого мистецтва, сфери мистецтва та туризму, сфери людського спілкування та суспільних уподобань. Поява і популярність листівок стали можливими завдяки вдосконаленню технологій і ряду досягнень в цих галузях. Тому про відкриті листи як явище в соціальній і культурній історії можна говорити лише

починаючи з кінця ХІХ ст., коли в більшості країн світу були проведені поштові та інші (економічні, міські, освітні) реформи, побудована мережа залізниць, створені умови для розвитку туризму, широкого поширення набули можливості фотографії, тиражування тощо.

Введення нового виду листування поштовими листівками зафіксовано 30 листопада 1865 р. в м. Карлсруе (Німеччина) під час конференції, присвяченій поштовій справі. Тоді ж було запропоновано започаткувати такий елемент як «поштовий листок» (Postblatt), який міг би використовуватись для відкритих повідомлень, але ця пропозиція тоді була відхилена [26, с. 25]. За два роки після цього фірма «Пардубіц» запропонувала версію «поштового листка» власного дизайну, де на лицьовому боці було видруковано 30 слів, які допомагали відправнику обрати необхідні, викресливши зайві, однак Головне поштове відділення в Берліні також відкинуло цю пропозицію [27, с. 41].

Важливість запровадження «кореспонденційних карток» було опубліковано 26 січня 1869 р. у віденській газеті професором військової академії Е. Германом. Він аргументував це тим, що статистичні дані свідчать про велику кількість надісланих листів з коротким змістом, який у переважній більшості не є таємницею. Щоб скоротити витрати на паперовий конверт та поштовий папір останній пропонував увести спеціальні бланки «Postkarten», які коштували б мінімальну ціну. Дані аргументи знайшли свій відгук і вже 22 вересня 1869 р. австрійським урядом було прийнято у обіг поштові листівки та видано спеціальне розпорядження «Про введення в обіг в країні карток для кореспонденції» [12, с. 24]. З цього моменту поштова листівка була уведена в обіг нарівні зі звичайними поштовими повідомленнями. Досить швидко подібний вид поштової кореспонденції за сприяння організації Всесвітнього поштового союзу набув широкого поширення [1, с. 5]. Починаючи із 1870-х рр. низка європейських країн також почали запроваджувати подібні бланки поштових листівок. Серед таких країн були Англія, Франція, Іспанія, Швейцарія, Данія, Швеція, Люксембург, Бельгія, Нідерланди, Норвегія, Румунія [28, с. 16].

У жовтні 1870 р. міністром внутрішніх справ Російської імперії О. Тимашевим було запропоновано проєкт щодо введення аналогічних поштових листівок на території держави, який було затверджено наступного року, у червні 1871 р. [11, с. 28–29]. Перші поштові листівки були доволі простого дизайну із розграфленим адресним

полем російською мовою та без будь якого зображення [3, с. 7]. Монополію на випуск таких бланків мало лише державне поштове відомство [11, с. 29]. У 1875 р. Російська імперія вступила до Всесвітнього поштового союзу і з того часу бланки поштових листівок почали маркуватися написами російською та французькою мовами із назвою організації, що дозволило бланкам поштових листівок отримати статус засобу міжнародної поштової кореспонденції. Натомість, бланки, призначені для обігу в межах країни, продовжували маркуватися лише російською мовою [17, с. 61].

У такому вигляді поштові листівки залишалися до 1889 р. У цьому ж році почався перший випуск поштових листівок із нанесеним на бланк зображенням у вигляді Ейфелевої вежі [17, с. 62]. Ідея із зображенням на бланку знайшла свою популярність, тож вже на початку 1890-х рр. на території сучасних українських земель з'являються ілюстровані поштові картки. У 1894 р. російський уряд дозволив приватним підприємцям друкувати свої ілюстровані поштові бланки, тож поштовий департамент втратив монополію на виключний друк останніх. Незмінними залишалися вимоги до зовнішнього оформлення адресного боку та розміри бланку [24, с. 1]. Наступним кроком уряду у 1907 р. був дозвіл на друк фотографічних листівок приватним підприємствам. Це означало, що будь-яке фотографічне ательє могло перетворювати свої фотографії на фотографічні поштові листівки за умов дотримання вимог розміру та наявності адресної сітки на зворотньому боці бланку [17, с. 67]. Поштові ілюстровані відкриті листівки набули особливої популярності з 1889 р. Вони дуже швидко перетворилися на звичайний предмет повсякденного життя, а у продажу покупцям пропонувалась велика кількість зразків таких листівок, які виготовлялись за допомогою найрізноманітніших способів: літографія, цинкографія, фототипія, фотографія тощо [10, с. 3].

Найпоширенішою технікою друку фотографічних листівок був метод фототипії. Даний метод дозволяв виготовляти друкарське кліше на скляних або металевих пластинах із нанесеним на нього світлочутливим шаром із хромованої желатини [30, с. 44–48], що значно здешевлювало сам друкарський процес. Протравлена пластина встановлювалась у плоскодрукарський верстат, який мав два валики для фарби. Для високої якості друку форма мала бути постійно зволоженою, тому друкарське кліше змочували після кожних 500 відбитків [13, с. 41]. Друк здійснювався на спеціальному фототипічному папері у два при-

йоми з різних кліше, що відображали середні півтони та глибокі тіні. Такі фототипічні відбитки, вкриті желатиновим шаром, було важко відрізнити від фотографічних відбитків на глянцевому альбуміновому або желатино-срібному фотопапері, хоча ілюстровані поштові картки виготовлялися також і таким способом, тому їх варто називати «фотографічними» листівками. Вони мали глянцеве покриття та виготовлялись методом проявлення зображення на спеціальному фотографічному папері, вкритому світлочутливим шаром. Натомість, фототипічні листівки мали матовий шар та виготовлялись методом плаского друку за допомогою друкарського кліше та фарби на спеціальному друкарському станку, тому їх назва відповідно «фототипічні» листівки. Наклад останніх становив у середньому приблизно 1500 відбитків [17, с. 68]. Плюсом цієї технології була можливість друку не тільки монохромних зображень, але й кольорових із роздільних кольорових кліше (жовтого, зеленого та червоного тонів). Даний кольоровий метод друку було запатентовано у 1888 р. під назвою «фотохромотипія» [6, с. 32–37].

Основний метод фототипічного друку листівок дозволяв якісно відтворювати фотографічні зображення, що, у свою чергу, забезпечило популярність таких листівок серед покупців через свою низьку собівартість, зручний розмір та можливість одразу надсилати листівки поштою. При поширенні фототипічних верстатів на території сучасної України у вітчизняних видавців зникла потреба замовляти послуги друку у німецьких друкарів. Досить швидко листівки почали збирати колекціонери, що стало початком філокартії.

Розвиток технологій фотографічного мистецтва на початку ХХ ст. дозволив розквітнути такій хвилі фотографічної діяльності як фотоаматорство. Відтепер кожен бажаючий за відносно короткий проміжок часу міг опанувати фотографічне ремесло та придбати у спеціалізованих магазинах все необхідне технічне обладнання. Також стала активно виходити друком спеціалізована література для фотографів-аматорів. Наприклад, можна було опанувати техніку зйомки моментальними ручними фотографічними камерами [22; 23] стереоскопічної фотографії [7; 25]; використовувати техніку фотографування у подорожах [21]; окремо розглядалась техніка фотографування неба, хмар, води, хвиль, завірюхи, блискавки, місячного сяйва та зйомку навпроти сонця [8]; а також існувала низка книг-довідників спеціально для фотоаматорів, де аналізувалися різновиди фотографічних камер, техніка роботи із фотографічним облад-

нанням та пропонувалися корисні поради [2; 9; 14; 29; 31]. Особливо слід виділити спеціалізовану літературу для фотографів-аматорів для виготовлення саме фотографічних поштових листівок та їх оформлення у домашніх умовах [4; 5; 16].

Форма ілюстрованого відкритого листа виявилась досить зручною та практичною. Професійні фотографи та фотографи-аматори почали використовувати новий для себе формат (9×14 см) для того, щоб представити свої фотографії у найвигіднішому їх вигляді. Такі фотографії на відкритих листах не вимагали наклейки на спеціальні бланки чи картон, що дозволило значно здешевити собівартість та скоротити необхідний час для виготовлення такого відбитку. Врешті, колекція подібних фотографічних листівок займала менше об'єму при зберіганні, ніж аналогічна фотографія на спеціальному фотографічному бланку. До того ж зменшувалась маса фотографічної листівки у порівнянні із аналогічною фотографією.

Наявність доступної спеціалізованої літератури, вдосконалення технологій фотографування та друку допомогло фотографам-аматорам у повній мірі проявити свою індивідуальність, створюючи спеціальні персональні альбоми, які часто становлять великий інтерес як до змісту ілюстрацій відкритих листів, так і художньої цінності та оригінальності їх виконання. Практикуючись у відточуванні своєї майстерності фотографи почали друкувати на поштових фотографічних листівках частини своїх негативів або копіювати зображення з негативів інших фотографів. Також фотографічні роботи доповнювались різноманітними прикрасами, рамками, віньєтками, вензелями тощо, щоб максимально надати фотографічній роботі художнього змісту.

Крім власне самої фотографічної камери та засобів для проявлення негативів для друку на бланках відкритих листів фотографу-аматору була необхідна лише спеціальна копіювальна рамка, куди можна було вкласти бланк із світлочутливим шаром та негатив для подальшого експонування. Причому ця рамка мала бути дещо більшого розміру, ніж сам формат бланку відкритого листа. Крім стандартних копіювальних рамок (13×18 см) згодом почали виготовляти спеціальні (14×14 см) із дверцятами, які відчинялись по діагоналі, щоб можна було друкувати зображення із невеликих негативів у вертикальному та горизонтальному положеннях [10, с. 8].

Наявність копіювальної рамки дозволяла виконувати друк фотографічного зображення з одного негативу, або комбінувати кілька негативів між

собою, щоб отримане фотографічне зображення було більш складним, цікавим та творчим, що мало вищу мистецьку та колекційну цінність. Також спеціалізовані фотографічні магазини пропонували широкий вибір різноманітних масок різної форми, які допомагали надати фотографіям форму овалу, ромбу, серця або будь якої іншої фігури. Також фотограф міг виготовити таку маску власноруч із чорного товстого світлонепроникного паперу, вирізавши ножицями фігуру необхідної форми та розмірів. Такий листок-маска накладався на фотографічний негатив таким чином, щоб всі непотрібні частини зображення були прокладені чорним папером, а потрібні елементи розміщувалися у отвір вирізаної геометричної фігури. Можна було також використовувати і внутрішній елемент цієї геометричної фігури, що залишався після вирізання. Цей елемент називався «контрмаска» та використовувався для зворотнього ефекту, коли непотрібні частини фотографічного зображення можна було заховати під площиною геометричної фігури [10, с. 11–12]. Найчастіше фотографи-аматори використовували один негатив, інколи зміщуючи його трохи в сторону або закриваючи частину зображення чорним папером для того, щоб із однієї сторони отриманого фотографічного відбитку утворилось біле поле, де можна було розміщувати різноманітні написи. Зазвичай такі білі поля виконували з правого боку від фотографічного зображення, щоб текст, написаний від руки, зліва-направо мав однакову відстань від початку рядків до краю зображення. У нашому розпорядженні є листівка із приватної колекції К. Мазуренка, на лицьовому боці якої зображено родину, яка сидить за домашнім столом. Нижня частина знімку була відділена білим полем для майбутніх написів. На звороті листівки міститься лише адресна сітка та написи «Відкритий лист» російською та французькою мовами (Рис. 1) [20].

Рис. 1. Листівка із приватної колекції К. Мазуренка

У нашому розпорядженні є кілька подібних листівок, виготовлених фотографами-аматорами у різних стилістичних вирішеннях, що значно відрізняло їх від стандартизованих портретних листівок, які виготовлялись у тогочасних фотографічних ательє та приватними підприємцями. Головною причиною того, що листівки фотографів-аматорів стилістично відрізнялися від професійних стало те, що фотографи-професіонали працювали із значно більшими масивами приватних замовлень, у той час як аматори могли значно більше приділити часу одній листівці.

Аматорські фотографічні листівки, крім фотографічного відбитку та стандартної адресної сітки на звороті, часто не містять більше жодних даних про їх авторів. Виключенням серед усіх аматорських фотографічних листівок можна назвати серію листівок приватного підприємця Л. Раковського, який працював у с. Юрківці та м. Кам'янці-Подільському (Подільська губернія) [15, с. 523]. Нам не вдалось знайти велику кількість виготовлених ним листівок, що свідчить про те, що було видано не більше кількох десятків екземплярів кожного виду. Аналізуючи приклади його листівок можемо зробити висновок, що за характерною тінню, які відкидають об'єкти, зображені на площині листівки, Раковський спочатку komponував окремо та викладав на столі, після чого робив знімок фотографічною камерою. Такий спосіб дозволяв уникнути зайвих маніпуляцій з негативами у копіювальній рамці, хоч це і дещо знижувало загальну якість отриманого зображення. Представлена серія із двох його робіт аматорських листівок на честь роковин Т. Шевченка демонструє як високу майстерність автора, так і шанобливе ставлення до української культури. На листівках зображено український пей-

заж, ліра, рослини, портрет Шевченка із уривком його твору та датою виготовлення листівки. Вся зазначена серія була виготовлена у стилі колажу із великої кількості різноманітних зображень та надруковані на бланках із зазначенням Всесвітнього поштового союзу (Рис. 2) [18].

У той самий час, відкритий лист із видами місцевості, якими фотограф подорожував або улюблений куточок кімнати, теж часто попадали у об'єктив фотокамери. Такі листівки приносили задоволення не тільки фотографу, але і одержувачу такого листа. Зазвичай переважна більшість таких аматорських фотографічних листівок представляє собою просте перенесення фотографічного зображення на бланк листівки без жодних прикрас. Саме такі виготовляла для себе та своїх знайомих відома тогочасна столична актриса театру, українська драматична акторка та співачка З. Рибчинська, яка активно фотографувала свої сценічні костюми, дорогі предмети гардеробу, внутрішні помешкання кімнат, у яких проживала, та дарунки від шанувальників. Фотографічні зображення наносились на бланк поштового листа. Такі поштові бланки містили на зворотному боці різні оформлення адресних сіток. Деякі були зовсім без написів, деякі містили лише напис російською мовою «Поштова картка», а деякі були віддруковані із зазначенням Всесвітнього поштового союзу російською та французькою мовами, що дозволяло останні надсилати за кордон.

Частина поштових листівок надсилалися поштою, зокрема у Києві в 1909 та 1911 роках, про що говорить відповідний поштовий штампель (Рис. 3) [18]. У нашому розпорядженні є аматорська фотографічна листівка, де на фотографічному відбитку невідомий чоловік у позі сидячи перед будинком імітував оточення фотографічної

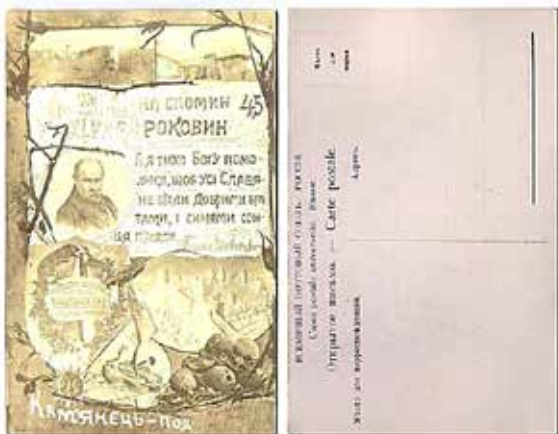

Рис. 2. Листівка авторства Л. Раковського до роковин Т. Шевченка

Рис. 3. Листівка із зображенням З. Рибчинської

студії із використанням допоміжних предметів (стіл, два стільці, одяг, циліндр, тростина і газета, яка була розкладена перед чоловіком). Хаотичний характер знімку говорить про те, що фотографія робилась похапцем і, ймовірно, спеціально для надіслання її поштою. Згідно штемпельного відтиску, листівка пройшла пошту у 1915 р. у с. Кривошиїнці (Вінницький пов.) [19].

На початку ХХ ст. спеціалізовані фотографічні магазини могли запропонувати широкий вибір фотографічних бланків відкритих листів різних видів, серед яких були бланки із одразу нанесеним на них фоточутливим шаром різних видів (матові, блискучі, целулоїдні, аристократичні, ферропрусіатні, бромосрібні, пігментні тощо). Це також значно спрощувало процес, оскільки у другій половині ХІХ ст. фотограф професіонал мусив знати всі рецепти і виготовляти всі необхідні суміші самостійно. Звичайно, якщо фотограф-аматор хотів серйозно ставитись до своєї справи та відтворювати на папері унікальні фотографічні ефекти, він мусив знати всі теоретичні настанови, рецепти та мусив вміти ними користуватися

на практиці [10, с. 31]. Але на угоду клієнту та із бажання отримати більше прибутку спеціалізовані магазини почали вводити у продаж одразу всі необхідні підготовлені матеріали.

Висновки. Отже, аматорські фотографічні поштові листівки є малодослідженим, але важливим документальним свідченням історичних подій, які відображали вподобання і особливості життя міського населення Правобережної України першої чверті ХХ ст. Такі документи є унікальними через їх малий тираж. Аматорські фотографічні листівки надсилались поштою, але частіше осідали у домашніх та приватних колекціях, що значно утруднює їх подальше введення до наукового обігу. Але тим не менш, цей вид листування, зокрема аматорські фотографічні листівки, досить швидко став частиною міського повсякденного життя та предметом колекціонування. Таким чином, можемо впевнено стверджувати, що аматорські фотографічні листівки є важливим видом та яскравим прикладом аматорського руху на теренах Правобережної України у першій чверті ХХ ст.

Список літератури:

1. Бугаєвич І. В. Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера. Київ : Мистецтво, 1971. 91 с.
2. Волшебный фонарь и его применение при публичных лекциях, при преподавании и для препровождения времени / сост. Г. Н. Буякович. Санкт-Петербург : Изд. Ф. В. Щепанского, 1898. 133 с.
3. Временные постановления по почтовой части с января 1872 года. Санкт-Петербург : Типография товарищества «Общественная польза», 1871. С. 6-7.
4. Грасгоф-Лешер И. Ретушь и раскрашивание фотографий: наставление для выработки фотографических негативов и позитивов, а также для раскрашивания их акварельными и масляными красками. Санкт-Петербург : Изд. Ф. В. Щепанского, 1912. 100 с.
5. Эдер И. М. Съёмка сетчатых негативов для автотипии: пер. с нем. Санкт-Петербург : Тип. СПб. Градоначальства, 1901. 64 с.
6. Эстрин С. Трехцветная фотография и печатание в три краски. *Искусство и печатное дело*. 1910. № 1. С. 32–37.
7. Ермилов Н. Е. Практическое руководство к стереоскопической фотографии для любителей. Санкт-Петербург : Тип. Ц. Крайз, 1906. Вып. 3. 51 с.
8. Ермилов Н. Е. Как фотографировать облака, воду, волны, бурю, молнию, против солнца, лунные виды. Санкт-Петербург : Тип. Ц. Крайз, 1905. 32 с.
9. Ермилов Н. Е. Упрощённая фото-семи-эмаль: руководство для любителей. Санкт-Петербург; Москва : СТЕФФЕН, 1911. 14 с.
10. Ермилов Н. Е. Фотографические открытые письма: любительское изготовление открытых писем и иллюстрирование их фотографическим путём. Санкт-Петербург : Тип. Ц. Крайз, 1906. Вып. 4. 51 с.
11. Забочень М. Сто лет русской почтовой карточки. *Советский коллекционер*. 1972. № 10. С. 28–52.
12. Забочень М. Филократия: краткое пособие-справочник. Москва : Связь, 1973. 104 с.
13. Котик Р. А., Соколов П. Д., Гончарова В. Н., Боголюбовская Н. В. Фототипная печать. Москва : Государственный комитет Совета Министров СССР по печати, 1965. 46 с.
14. Краткое руководство для начинающего фотографа-любителя / сост. И. Стеффен. Санкт-Петербург : Тип. А. М. Менделевича, 1898. 68 с.
15. Осетрова Г. Леон Раковський: 1856-1908. *Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки* : зб. наук. праць. Хмельницький. 1999. С. 522–525.
16. Ошибки и неудачи при работах на броможелатиновых пластинах, причины их и способы устранения. *Русский фотографический журнал*. Санкт-Петербург: Тип. М-ва Путей и сообщений, 1896. 61 с.

17. Паур І. В. Поштова листівка як джерело дослідження соціокультурного середовища та історичної топографії Кам'янця-Подільського (кінець XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. 339 с.
18. Приватна колекція листівок А. Паладійчука (м. Київ).
19. Приватна колекція Б. Длугопольського (м. Вінниця).
20. Приватний архів К. Мазуренко (м. Київ)
21. Применение фотографии к путешествиям / сост. Е. П. Вишняков. Санкт-Петербург : Типо-лит. и фототип. В. И. Штейна, 1893. 148 с.
22. Прокудин-Горский С. М. О фотографировании моментальными ручными камерами : указания для любителей. Санкт-Петербург : Тип. Е. Евдокимова, 1897. 32 с.
23. Прокудин-Горский С. М. Изо-хроматическая съёмка моментальными ручными камерами: с указанием изготовления чувствительных к цветам пластин (изо-пластин). Санкт-Петербург : Самокат, 1903. 29 с.
24. Распоряжение Министра Внутренних Дел по почтовой части, 19 октября 1894 г. *Правительственный вестник*. Санкт-Петербург. 1894. № 257. 23 ноября. С. 1.
25. Стереоскопическая фотография / сост. Г. Н. Буякович. Санкт-Петербург : Изд. Г. Ф. Стенге, 1905. 109 с.
26. Тагрин М. С. В поисках необычного: из записок коллекционера. Ленинград : Об-во по распространению политических и научных знаний РСФСР, 1962. 70 с.
27. Файнштейн Э. Открытому письму 100 лет. *Филателия СССР*. 1969. № 1. С. 41–42.
28. Файнштейн Э. Б. В мире открытки. Москва : Планета, 1976. 131 с.
29. Фогель Э. Карманный справочник по фотографии. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1911. 328 с.
30. Чибисов К. Позитивные процессы на хромированных коллоидах. *Очерки по истории фотографии* / Н. Жердецкая. Москва : Искусство, 1987. 255 с.
31. Шмидт Ф. Практическая фотография: пер. с нем. : первоклассная настольная книга: для любителя и профессионала. Санкт-Петербург : Изд. Ф. В. Щепанского, 1903. 496 с.

Sviashchenko Z.V. AMATEUR PHOTOGRAPHIC POSTCARDS AS AN ELEMENT OF EVERYDAY CULTURE ON THE RIGHT BANK UKRAINE IN THE FIRST QUARTER OF XX CENTURY

The author attempts to explore the identified amateur photographic postcards and their impact on studying the everyday life of population of the Right Bank Ukraine in the first quarter of XX century. The spread of illustrated postcards was connected with rapid development of industry, trade, culture, and general growth of education of the population. Development of photographic art favored the emergence of amateur photographic postcards, studying of which for a long time was out of scope of scientific research. The photographic postcard turned into a subject of scientific philocarticle material only in 1960-s.

It's noted that improvement of photographic art technologies in the beginning of XX century, opening of shops selling photographic equipment and issue of specialized literature assisted development of amateur photographic activity. Honing their skills, the photographers began to print a part of their negatives on the postcards or copy images from the negatives of other photographers. The amateur photographic postcards have gradually become a part of urban everyday life and collectors' items.

The article identifies the periods in development of correspondence with the use of postcards, including the methods of printing of photographic images on postcards. The article analyses and describes the photographic postcards, made by the amateur photographers in different styles, that distinguished them from standard postcards, issued by contemporary photographic studios and private entrepreneurs. Such documents are unique due to their limited edition and availability mainly in private collections. Identification and introduction of new documents (i.e., amateur photographic postcards) into the scientific circulation is a crucial element of everyday culture and an important evidence of amateur movement in the Right Bank Ukraine in the first quarter of XX century.

Key words: *photographic postcards, photographers, philocardium, everyday life, Right Bank Ukraine, culture, art.*